

ЧОВЕКЪТ И СВЕТОТ В НОВИЯ СЪВЕТСКИ РОМАН

ГЕОРГИ ПЕНЧЕВ

„В центъра на литературното развитие сега се намират крупните жанрове и преди всичко романът, който придобива нови качествени особености — тази мисъл много категорично изрази в нашия разговор през декември 1981 г. в Москва литературният критик Виталий Озеров, секретар на Съюза на съветските писатели. — Сега романът обхваща по-широко народния живот, докосва се до важни, коренни проблеми на обществото и от това се определя в голяма степен неговото епично начало.“

Сегашният разцвет на съветския роман закономерно се свързва с много важна особеност — стремеж към епично пресътворяване на реалността. Тази отлика, както и подчертаното социално-нравствено и извисено идейно начало в романистиката показват качествени изменения поради по-зрялата художествена мисъл. Всичко това обективно отразява нов важен етап в развоя на съветското общество. Имаме основание да говорим, че последните десетилетия по своето идейно-нравствено съдържание показват такава висота на съветския народ, от която все по-ясно се съзират контурите на комунистическия ден и по-вярно, по-всестранно се осмисля извървеният път. Закономерен е такъв подход за общество, което неотстъпно се развива и е постигнало непознати висоти в обществено съзнание.

Епическият подход в романистиката, както и разцветът на жанровете отразяват по-пълно действителността и са показателни за характера на общественения живот, за високата степен на нравствената и философската мисъл.

Достатъчно е да си припомним някои важни предпоставки от последното десетилетие, за да разберем характера на този процес.

Повече от половинвековния път на съветската държава, юбилеят на нейния основател В. И. Ленин и на революцията закономерно настроиха към задълбочен самоанализ и всестранна преценка. Те бяха сторени и продължават да се правят от строгите позиции на науката, с честност и откровение, присъщи на съветския стил. При този анализ се осмислят основите както на огромните постижения, така и на недостатъците. Този характерен за обществената мисъл подход има свое специфично проявление в литературата. Засили се тенденцията за по-пълно, по-всестранно оглеждане на извървения път от съветския народ, по-видим е стремежът към по-мощно и с голяма историческа дълбочина осмисляне на народния живот. Като художествен резултат това се появи по-късно, но посоката, принципът беше подсказан още тогава. И съвпадна с умъдряването, започнало след XX конгрес на КПСС. Съществуват и други също обективни причини за развитието на литературния процес, който продължава и под въздействието на редица важни фактори.

Особено благоприятно обстоятелство е, че в тази велика литература съществува богата традиция на епично-образен подход към реалността. Най-блестящите творби на Л. Н. Толстой, Н. Гогол, Ф. Достоевски, а по-сетне в съветската литература на М. Горки, А. Толстой, М. Шолохов и т. н. са проникновени епични платна, които осмислят съдбовни етапи от народната история. Така че разцветът на съветската романистика от края на 70-те години е закономерно развитие и обогатяване на една силна литературна традиция.

Към тези обективни предпоставки се прибавя и по-дълготраен и важен феномен. Става дума за движението на общественно-социалните сили в света, за нарастващата идейно-политическа зрелост на социалистическото семейство, за неговия увеличаващ се принос към бъдещето на света. Не само като избрана и проверявана посока, а като реално и ежедневно воюване за мира и справедливостта на всички хора. Изострените до крайност противоречия между капитализма и социализма, навлизането на империализма от края на 70-те години в етап на неконтролирана военна експанзия, пълзящата опасност от трета световна ядрена война — всичко по особен начин също въздейства за засилване на социалното и политическото мислене на писателя, за неговото все по-дълбоко вътрешно пристрастие към проблемите на света и човека, видени в по-широки временни рамки.

Писателите все по-настойчиво и често се опитват върху опита на отечеството и на света да утвърждават движещите идеи, определящите поуки за бъдещето. Още повече, че съветският писател живее със спомена за предната война, която продължава да тревожи паметта. Не е случайно, че в най-новите произведения на съветската литература за войната все по-силно се налага нравствената проблематика с цел да се открие антинародният, антихуманният образ на войната въобще. И точно тази посока има не исторически, а съвременен смисъл.

В същото време се засилва течението в романистиката, което открито и с повече публичност разработва военната тема като политическа проблематика или пък направо като тема на днешния ден и на бъдещето. Но отново с дълбоко нравствено осмисляне на сегашни и бъдещи, на реални и предполагаеми събития. Върху тях се проектира и оценява човешкият характер.

На Седмия конгрес на съветските писатели Георги Марков поясни причините за засилване на нравственото начало в сегашната литература. „Духовно-нравствените търсения — каза той — се извършват днес на необикновено широк фронт. Острата необходимост за създаване на цялостен художествен образ на социално активната личност е потребност на самия живот.“ И още един принципен извод на Г. Марков трябва да припомним: „Литературата започна да показва по-дълбоко победното шествие на болшевиизма като политическо течение, асимилирало най-челния революционен опит на XIX и XX в. Тази оценка за сегашната съветска литература потвърждава нашето убеждение за етапа на всеотстранно осмисляне и оценяване на обективната реалност — осмисляне, което е резултат от развитието и утвърждаването на социализма в живота, в бити и в душевността на хората. Така се открива главният идеен ориентир, който помага за цялостно повишаване на идейно-естетическата дълбочина на съветската литература. Защото за зрелостта на една литература може да се съди от начина, по който тя изследва и оценява националния живот и националния характер, но и от това, как тя съотнася този живот, опит и характер със света. Дълбоко съм убеден, че не можем да имаме вярна представа за творческите възможности на съветската литература, ако не познаваме способността и умението ѝ да оценява и анализира съвременния свят, развитието на глобалните идеи на времето.

Днешното човечество, колкото и да е вътрешно противоречиво в своята класова и идейна природа, представлява в същото време и относително единство. Защото е именно човечеството от края на XX в. и началото на XXI в., ко-

ето съзнава, че ако настане ядрена катастрофа, тя ще помете всички без оглед на класи и идеи. В своята сложна противоречивост това човечество от различни посоки характеризира съвременността.

Героят на литературата днес по-ясно се изявява в своето отношение към народа и към своята родина, но заедно с това и с отношението си към света и към човечеството. Може да се предполага, че тази тенденция ще се развива, разнообразява и обогатява.

Днешният съветски роман е твърде показателен. Може да се каже, че точно по тази посока той постигна някои от най-интересните си художествени сполуки.

Преди време Чингиз Айтматов твърде точно определи смисъла на този писателски интерес. „В наше време — изтъкна той — творецът е призван да преподава и внушава на хората следната мисъл: човекът трябва да чувствава и мисли, да разбира другите както самия себе си, призван е да се обръща към целия свят, да влиза със словото си във всяко сърце. Само при това условие можем да се надяваме, че човекът няма да обеднее емоционално, няма да се превърне в технизиран дивак и не ще посмее да натисне онова ядрено копче, което ще взриви всичко.“

Тази главна мисъл може да се долови не само в изказвания на сегашните съветски писатели. Тя е втъкана дълбоко в техните най-нови произведения. В новия роман тревогата за днешния и за утрешния ден, за света, за съдбата на човечеството пронизва изцяло повествованието.

В нашия разговор с Виталий Озеров, за който стана дума по-рано, този проблем зае важно място. „Темата за мира все по-определено се налага като особено важна. Но подходът към нея сега твърде съществено се отличава от по-рано. На времето „Открадването на Европа“ на Константин Федин беше посрещнат като силен политически роман. Днес тази линия в романия жанр отново се съживява, но новите творби са значително по-богати, естетически по-силни. Личи по-голяма широта в подхода към темата, писателите се насочват към по-големи полюси от историята, към нейните ключови позиции. Например в писателско изследване се съпоставя Хелзинки с Потсдам. Сега направо са назовани основните политически колизии, разглеждат се в движение като определящи за политиката на мира. Показва се как тя си пробива път, как се утвърждава и как се осмисля от хората. По нов начин се показва и мястото на човека в живота, в света като цяло, в борбата между двата свята. Хората съпоставят това, което става у нас, с онова, което става по света, съотнасят се различните социално-политически проблеми, които определят съвременния политически климат. Различните писатели търсят свой подход към голямата тема за мира и бъдещето. При Ю. Бондарев например е изяснено нравствено-естетическото осмисляне на епохата, при А. Ананиев в размислите на хората се сплитат в едно цяло тревогите за нашите вътрешни работи с грижата за бъдещето на света.“

В новия съветски роман тази тенденция е твърде силна и многообразна. У повечето писатели така или иначе се съединяват органично световните проблеми с мислите, с които живее нашият народ. Въобще, погледнато социално-философски, днешният политически роман има няколко основни варианта и трябва те по-внимателно да се съпоставят и да се види кой е по-перспективен, по-значим и по-интересен като идейно-естетическо явление.“

Закономерно е, когато предмет на художествено изследване е съветският човек, човекът на социализма въобще и неговото отношение към света и човечеството, темата за мира и за хуманизма да се наложи като водеща. Не е случайно и това, че точно глобални за света въпроси се разглеждат през призмата на нравствеността. Много интересно и важно е писателят да изследва моралните взаимоотношения между хората, да покаже етичните, нравствените

ориентири и тенденции на обществото и епохата, на света. Защото съдбата на човечеството в крайна сметка ще се определя от съображения и задръжки, които в същност опират до принципния въпрос за нравственото и безнравственото. Днешната тревога за бъдещето нараства поради пренебрегване на човеколюбието и налагане на себичността, личния, временния интерес, от подмяна на нравственото от безнравственото, от нарастващата бруталност на империалистическите сили. Хуманизмът и нравствеността са понятия класови, социално определени. В същото време те притежават и по-обемист исторически смисъл, когато се свързват с бъдещето на света. Тогава на преден план излизат особености, които сякаш надрастват класовите интереси на капиталистическия свят. Защото се поставя глобалният въпрос: да бъде ли или да не бъде човечеството?

Тези особености твърде ясно се улавят в новия съветски роман. Той изследва героя върху терена не само на отечеството, а и на света. Интересна е творческия и особено важна с оглед на бъдещето такава посока. Тя е съзвучна на нашата епоха, когато е невъзможно да се разбере същността на личността, без да се познават нейните отношения с отечеството, с народа, но и със света, с тревогата на човечеството.

Всяка голяма, световна литература естествено се е развивала в тази посока. И такива тенденции могат да се забележат, когато се поглежда към историческия път на класическата руска литература, на френската, на немската, английската и т. н. В наше време, когато разстоянията между хората от цялата земя се скъсяха, и макар да е разделено идеологически по-контрастно, днешното човечество по-добре се познава. Естествено темата за света и неговата съдба се настанява все по-трайно в националните литератури. Този проблем е твърде интересен, но и достатъчно сложен. Той се нуждае от по-обстойно изследване. В нашия случай само напомняме и го изтъкваме като важна особеност на новия съветски роман.

В своята история българската проза също е дала израз на отношението и свързаността на българина със света и с човечеството. Трябва да си спомним за произведенията на Алеко Константинов и Борис Шивачев, а в по-ново време за романите на Димитър Димов за Испания.

През последните десетилетия се появиха творби, които разшириха и тематично обогатиха тази линия на националната ни литература. Заслужават по-специално внимание някои от политическите романи на Богомил Райнов. В тази поредица застава и романът на Андрей Гуляшки за Авакум Захов, който под формата на занимателен приключенски сюжет разкрива историческия сблъсък между човека на социалистическия свят и защитниците на капитализма. Интерес представлява като художествено осмисляне на разширяващите се връзки на българина със света неговият поглед към другите страни в новите книги на Йордан Радичков „Северна сага“, на Димитър Гулев „Тъмни олтари“ и някои други. Но трябва да признаем, че е трудно да назовем произведение, което с ярко художествено внушение да показва днешния наш съвременник като човек на социализма в неговите взаимоотношения със света, като човек със своя позиция в историческия сблъсък по съдбовните проблеми за мира и бъдещето.

А днешният гражданин на социалистическа България реално присъствува в живота на много страни, проявява своята нова нравственост и помага да се утвърждават идеалите на нашия свят. Но този герой не е навлязъл още в литературата.

Развитието на новия съветски роман потвърждава, че изследването на човека в неговото отношение към света и човечеството е много силна тенденция, че тя много ясно отразява същностен белег на днешния роман — неговото сложно, многопосочно нравствено-психологическо начало. Благодарение на това си качество новият роман помага по-добре да се опознае душевността

на съвременния човек и да се докоснат важни особености на личността. А това, че тази личност се пресътворява художествено като способна да съхрани индивидуално неповторимото си, което прави всеки човек една вселена, тази способност на личността прехвърля мост към необятното пространство на света. Това има особено значение за развитието на жанра и на литературата. Днешният художник, като продължава да се вглежда в личността, да търси наслоенията на епохата върху нейната неповторимост, все по-дръзко гледа чрез личността към големия свят и към тревогите на човечеството.

Романът на големия съветски украински писател Олес Гончар „Твоята заря“ е твърде характерен. На пръв поглед той сякаш не е типичен като творба с международна тематика. „Твоята заря“ би могъл да бъде разглеждан като оригинално и много интересно нравствено-психологическо изследване на действителността, на човека, минал през войната и видял всички ужас, а сега осветил силите си на децата и на бъдещето.

Заклучителната сцена в този роман, получил широко и заслужено признание в съветската страна, има символичен смисъл. Кирил Заболотни, главният герой, се изкачва последен по стълбата на отлитания самолет. Той за миг се, спира, преди да се затвори вратата, изправя се, висок и строен, с открито лице, устремен сякаш напред и нагоре. Най-близките му хора, дошли да го изпратят, имат странното усещане, че той е човек в полет, човек, вгледан към небесата.

Целият живот на героя потвърждава такова усещане. След малко самолетът ще излети и от Кирил не ще дойде вече никаква вест. Той ще изчезне в своя полет към сините висини, ще изгори тихо и безшумно, както е живял, отдавайки и последните си сили за доброто на хората, които страдат по света и имат нужда от неговата, на съветския човек помощ.

Сякаш не е необходимо да се връщаме към трудното и сложно битие на Кирил Заболотни. Последната му среща с Дударевич, другия съветски дипломат, твърде справедливо разкрива истинската природа на героя. Изтеклъ е вече неговият срок на работа в ООН и с нетърпение Заболотни и жена му Соня-Сан очакват деня, когато ще полетят към родината, към родните места. Те се връщат със съзнанието, че честно са изпълнили своето дело. Неочаквано обаче се разбира, че някъде в Африка страдат деца и точно организацията, към която е работил Кирил Заболотни, трябва да им помогне. Но определеният за тази цел дипломат не може да замине. Кирил решава, че няма право да остави децата в такъв труден час, макар че с такова нетърпение очаква срещата със своята родина. За неговото решение узнаваме от разговора между жена му и Дударевич.

„— Международният детски фонд няма да спаси всички, Соня. Тук суша, там глад, там урагани... — говори Дударевич.

— Но нали все пак трябва да помогне някой на тези деца! — Заболотна погледна към него с удивление.

— Ако искаше, той можеше да се откаже от тази командировка.

— Не е той от онези, които се отказват, вие добре знаете.“

Добре знаят, защото героят неведнъж е показвал своята същност и тя е станала за хората мярка за честност, за съветска нравственост. Новият човек, комунистът открива своите личностни особености върху широкия терен на света. Заболотни поема риск заради децата, заради бъдещето на далечна и непозната страна и този му подвиг има дълбок идейно-нравствен смисъл. Но този подвиг на Заболотни е започнал много отдавна, той е една неотклонна линия в живота му.

Кирил Заболотни е обикновен човек, но той носи толкова светлина, че внушава увереност и спокойствие, надежда и вяра за бъдещето. Навярно затова ни се струва, че такъв човек не може да загине. Той само е заминал далече и

задълго. Заедно със Соня-Сан и ние оставаме да вярваме и да чакаме, че той ще се върне.

Рано, преди да се появи на световната сцена като съветски дипломат, Кирил Заболотни е намерил своето място в живота. Той носи отличителните черти на съветския човек. Излязъл е от низините и е познал суровите неслоди на бедността. Възпитан в труда и справедливостта на новия социалистически свят, Кирил, обикновеният селски момък, тръгва по свой път. Труден, но честен и верен. Когато над отечеството надвисва облакът на войната, той отива там, където е най-трудно и рискът е голям. Като летец Заболотни влиза в смъртна схватка с нашественика. Той вече е излязъл на арената на света и с младостта и мъжеството си защитава правдата срещу смъртта. Олес Гончар умно и талантливо рисува великолепия образ на истински герой на нашето време. И най-ярката негова черта, която покорява и авторът съзнателно въздига до определящ символ за сегашния съветски човек, е силното и светло чувство за отговорност пред хората и пред отечеството. Смелостта е привлекателна в човешкия характер, но когато тя е осъзната и когато е подвиг заради отечеството и бъдещето. Тогава тази смелост има неповторимост, примамна красота. В такова озарение се открива в романа Кирил Заболотни.

В сегашния тревожен свят, изтръпнал от империалистическата военна заплаха, надеждата на хората се крепи върху твърдите плещи на хора като Кирил. Преживял изпитанията на войната, срещнал неведнъж смъртта, Кирил Заболотни израства като герой, който има лично отношение към глобалните тревоги на епохата. В същото време той е обикновен и човечен, влюбен в красотата на природата и в своята Терновщина, нежен съпруг и приятел. От него се излъчва озарение, което облагородява и възвисява, което помага на другите да усетят влиянието на високата комунистическа нравственост.

Още в самото начало на повествованието, когато София и другите селски деца намират в степта ранения съветски летец, те рискуват, но го спасяват. Не от детска дързост и безумство София е покорена от Кирил, от неговата храброст и доброта. За тях, измъчените деца от завладените от хитлеристите земи, той е близък и роден човек, дошъл от голямата земя, човек — освободител. Неговата поява изведнъж светва като лъч в душите на изтерзаните хора. Те вършат всичко, за да го спасят, правят го от дълбоко човешко съчувствие, но и от искреното съзнание, че той е техен съветски момък. Без да съзнават, селските жени и деца вървят към подвиг заради отечеството. Още не се е родило онова искрено човешко чувство между София и Кирил, което сетне ще прерасне в неповторима и силна любов, но вече присъствува обичта на всички към ранения съветски летец. И неговата съдба е вече съдба на селото — трудна и опасна, нелегална съдба.

Когато след години, след победата, обичта между Соня и Кирил литва над света и той като дипломат пак носи навред своето човешко обаяние и комунистическата си правда, някогашното селско момиче с радост открива тъй познатите ѝ светли черти на любимия човек. И неусетно тази светлина все по-ясно започва да се излъчва и от Соня. Под влиянието на Кирил тя бързо проявява своя характер на съветски човек. Според силите си Соня също носи отговорност пред времето и пред хората. Тя става Соня-Сан и в тези думи на признателност, произнесени от японските майки, чийто деца тя е спасила, се съдържа обич и благодарност, но и надежда, че има в този тревожен свят на кого майките да могат да се опрат. Олес Гончар удивително интересно е създал своя поетичен разказ за някогашната и сегашната Терновщина и за родната Украйна с големите, световните тревоги на човека. И в това е до голяма степен основата на писателския успех. Повтаря се правилото, че истински може да милее за света и за човечеството само онзи, който честно и докрай обича своя край и своя народ.

Този нов роман на съветската литература основателно привлича вниманието. Той покорява със своята многопластова постройка, с ярко изразения поетичен строй на разказа, в който романтичното минало си е поддало ръка с днешния неспокоен ден, с цветната пъстрота на украинското село и бит. Обичаи и спомени спорят твърде странно с автоматизирания, механичен свят на съвременния империализъм, където и човекът започва да действа като автомат. Благодарение именно на тази многоцветна и привлекателна картина на съвременното човешко битие възниква голямата тревога за съдбата на света и природата, за нравите, но преди всичко за бъдещето на човечеството.

По време на нашия разговор с Олес Гончар в Киев през декември 1981 г. писателят посочи: „Глобалните проблеми на света не са случайно явление в романа. Те са родени от самия живот. Вижда се с просто око, че сега в нашата литература темите с глобален характер са повече от всякога. Вероятно защото се интернационализира животът на човечеството и възникват все повече въпроси, които обединяват хората и са съдбовни както за тези, които живеят в Индия, така и в Латинска Америка. Този глобален характер се определя вероятно и от стремежа на хората към солидарност, защото големите проблеми на мира, екологията, за отношението на човека в обществото, отношението към другите, за научно-техническата революция — всичко тъй рязко се е изменило. Често си спомням мисълта на един италиански писател, която той каза по време на Ленинградската дискусия за романа. Сигурен съм, каза той, че романът винаги ще бъде, но аз съм вече стар човек и чувствавам как неузнаваемо се изменя човекът. Даже в рамките на едно поколение тази промяна може да ни сепне. Сега имам усещане, че живея сред ново човечество. Отишли са си ония, сред които живях, а за писателя е много трудно да създава контакти с новото.

Подобна мисъл съм слушал и от големия полски писател Ярослав Ивашкевич. Той е роден в Киев, тук е минало детството му и понякога, когато идваше, се изповядваше: „Чувствам се много стар тук, в Киев. Защото се срещам със своята младост. Вървя по улиците, пълно е с народ, а не срещам моите връстници. Забързаният темп на живота засилва това усещане за отдалечаване.“

Отначало останах изненадан, когато Олес Гончар нарече „Твоята заря“ дълбоко лична книга. „Там има нещо много скъпо за мен, даже, бих казал, нещо заветно, особено в образа на главния герой.“

Препрочитам тези думи на писателя и все по-пълно се убеждавам, че те не са казани случайно, а изразяват нещо дълбоко и скровено.

Кирил Заболотни е наистина колоритен, ярък образ, който носи паметта за недалечното минало, който сам е създавал новата история на своята родина и сега е защитник на бъдещето. Не е трудно да се усети обичта на автора към този герой, неговият стремеж чрез нравствено-философската позиция на Заболотни да покаже човек, способен да бъде пример. Все ми се струва, че има още нещо, което авторът е имал пред вид. Отново се връщам към нашия разговор. Стана дума за днешния роман и за неговото нарастващо умение да навлиза в по-сложни и дълбоки пластове на душевността и да открива човека с неговия все по-необятен поглед към света. Тогава Олес Гончар насочи тези размисли в определена посока: „Човекът стана по-комуникативен, неговият свят е по-динамичен, мирогледът му е по-широк. Но ми се струва, че в наше време човекът започна да усеща как изпада в състояние на кризис. Пред очите му прогърмя Втората световна война, която отне живота на милиони хора, разруши цветущи села и градове, върна развитието на човечеството назад. Той помни и Хиросима. Само едно поколение стана свидетел на Освиенцим и Хиросима. И на научни открития, способни да взривят нашата планета. Това сега е научно постижимо. Как си мислите — нима всичко това не се е отразило върху психологическото състояние на човечеството? Човекът разбира, че се е оказал над бездната. Още само една

неразумна крачка и — край. Това подтиква към изострено философско мислене, задължава да се търси изход. Струва ми се, че сега човекът е застанал пред бъдеще, което му изглежда грозно. Затова той често се извърща назад към наследството. Преди не е било така. Напред е било лъчезарно и безметежно. Даже за писателите от XIX в. бъдещето е било все пак по-ясно. Тогава дори не е ставало дума за проблеми, които засягат цялото човечество и поставят пред угроза земята.

Писателят още продължава да размишлява как беше възможна появата на фашизма в средата на XX в., в сърцето на цивилизована Европа. Такова явление е несъвместимо с разбирането за човешка цивилизация. Тогава самото понятие човешка съвест беше изхвърлено от не толкова малка група хора. За съжаление и днес стават явления, които остро противоречат на съвестта и разума — тероризмът, наркоманията, хунвенбинството. . . Художникът най-остро усеща, че с човечеството наистина става нещо нередно. Ние сме хора на историческия оптимизъм и вярваме, че ще ни се отладе възможността да обуздаем този дявол. Така аз наричам научно-техническата революция.“

Мина време от този наш разговор, а като се връщам към него и си припомням за света, който населява романа на О. Гончар и другите нови съветски романи, за сложните и тревожни проблеми, които те решават, изпитвам гордост от позицията на писателя в днешния свят. Творците на съветската литература показват зряла и остра политическа мисъл, способна да анализира точно историческия път и да съзре глобалните цели на човечеството. Особено важно е, че днешните съветски писатели притежават таланта, който е в състояние да даде художествена плът на определящите явления на съвременността и с това да изостри вниманието на хората, да ги направи по-внимателни и по-бдителни за бъдещето.

„Твоята заря“ е един хубав пример. Този роман ни прави съпричастни към проблемите на днешното човечество, заставя ни да мислим трезво за отговорността на човека пред идващия ден, който му готви научно-техническата революция, за обезчовечането в капиталистическия свят.

Образът на Кирил Заболотни разкрива и реалните пътища пред хората от двата антагонистични свята да живеят под едно небе.

Точно такава съвременна личност като Заболотни, който е изстрадал миналото, може да бъде епизентър на сложни, но единни сили, човек като него е способен да внуши идеята за величието и отговорността на днешния човек.

Като художествена структура „Твоята заря“ е твърде сложно повествование. Поетично-романтичната отговорност преди всичко помага да се покаже толкова органично единен трудният път на героя, да се съберат в единна художествена тъкан омайната романтичност на украинската природа и унифицираната бездушност на американския пейзаж. Твърде противоположни, те са органично споени в романа и се допълват с черти и характери на хора, детайли от природата, за да засилят внушението за нарастващата отговорност на човека.

Заслужава внимание композицията на романа. Активен двигател в разказа и в цялото действие е безименният приятел от детството, ученият-сколог, който знае много, ако не и всичко, за Кирил Заболотни.

Летят те с бясна скорост по магистралите на Америка, бързат да стигнат до „Славянската мадона“. Може би за тях това ще бъде среща с младостта. В спомените им оживява странствуващият степен художник, рисувал в годините на тяхната младост портрета на тяхната Надя като селска мадона. Споменът ги тегли към младостта, към красотите на родните места, а пред очите им е свят, изсушен от механизацията, обезчовечен в своя напредък. Човекът е изправен на сложен кръстопът. Романтичната бедност на миналото е красива и тъжна, но тя е истинска, макар и останала много назад. А няма това, което срещат и което ги тревожи, няма то е бъдещето? Заболотни, малката Лида и ученият летят по

пътя, за да стигнат до „Славянската мадона“. Тя е съхранила през годините красотата, она силен, надживял времето спомен за простор, слънце и човечност. За днешния човек, понесъл тежестта на своята тревожна епоха, му е нужна здрава нравствена опора. Не искам да утвърждавам, че тя е само в красотата или в романтичния спомен за миналото, колкото и по-примамни да са те пред желязното и студеното безчовечие на капитализма. Сам Олес Гончар не изповядва такава идея. Неговият Кирил Заболотни тачи свято миналото, обича красотата на Мадоната, за цял живот е останал покорен от украинската степ, но над всичко за него стои дългът пред хората. Това определя и целия му живот. Герой като него може да бъде реална опора за нашия разлюлян от неспокойствие век. В това е големият, главният смисъл на човешкото битие.

От друг ъгъл е погледнато към дълбокото съпричастие на съветския човек със света в романа на известния съветски писател Александър Чаковски. Докато при Олес Гончар действителността и героите са художествено измислени, в „Победа“ Ал. Чаковски използва като опорни точки реални исторически събития и герои. Потсдам и Хелзинки са исторически етапи от най-новата история на човечеството в стремежа му към мирен живот. Но освен тях и много от героите на романа са конкретни исторически лица, със свое място в последните десетилетия, в историята на последната война и в следвоенните години. Борбата между социализма и капитализма в романа „Победа“ е исторически определена, тя е разкрита по време на върхни, съдбовни етапи и засяга добре известни от близкото минало събития.

Замлъкнала е войната, но вместо да тържествува радостта от победата, в центъра на вниманието отново застава тревогата от стълкновение.

След „Блокада“ Ал. Чаковски създаде отново политически роман, който изследва с помощта на писателското проникновение конкретни крупни исторически събития и явления и това изследване е постигнато в сложен съпоставителен план. Именно това помага да се правят и да се утвърждават важни за развитието, за съдбата на човечеството изводи. Така времето на Втората световна война и нашето време се свързват, те спорят, помагат си в интерес на мира и бъдещето, против тревогата от нова катастрофа.

Писателят изследва механизма на острото стълкновение в Потсдам преди десетилетия, за да отвори очите към днешните глобални явления. Заседава мирната конференция, определя се следвоенната съдба на Европа и света, а във въздуха вече витает кошмарът на атомната опасност. През погледа на героите е разрухата и нещастията от отминалата война. Тази атмосфера, която глобално засяга света, присъствието в романното действие на крупни исторически личности като Сталин, Чърчил, Труман и други е нещо повече от обикновено повествование, от обикновени действащи лица в литературно произведение. Романът се възприема не като развлекателно художествено четиво. Живияването в неговата проблематика неусетно извиква много по-активно участието на спомена, на съвестта, на историческата преценка и политическата мисъл. Затова оценяваме мислите и действията на героите по закони, по-различни от чисто художествените. Историческата действителност, в която участвуват хора, към които имаме свое отношение, респектират, но това повишава нашата възискателност. Не само към художествения разказ, колкото към анализа на такива сложни проблеми като войната, мира, бъдещето, атомната опасност. . . На такава литература е свойствена и повече публицистичност, по-директно внушаване на ясни идеологически позиции и тя несъмнено има свое важно място в съвременния духовен живот на човека.

Ал. Чаковски неслучайно е определил „Победа“ като политически роман. Когато разговаряхме с него през декември 1981 г. в Москва, той напомни: „В почти всички свои последни книги, които не съм назвал политически романи,

тъй или иначе присъствува политическата публицистика. Излиза, че това е в природата на творческия ми облик, в литературния ми темперамент. Но все пак политическият роман като жанр се отличава от обикновения художествен роман. Според мен политическият роман е преди всичко роман, т. е. жанр от художествената литература. Но притежава черти, които го отличават от традиционния роман.

В центъра на повествованието тук обезателно се намира някакво важно обществено-политическо събитие или голям социален конфликт. Нещо повече — точно това събитие или конфликт се извеждат на преден план и съдбите на героите се разглеждат през неговата призма.

Когато критиците искат да подчертаят аполитичността на едно произведение, тогава говорят за неговата безидейност. Мисля, че не съществува въобще безидейна литература, защото деидеологизацията е също идейна позиция. В политическия роман идейната позиция на автора се извява открито и ярко. Традиционните романни любовни колизии, детайлна психологизация на героите тук е на втори план. Напред се извежда борбата между идеите, социалните сблъсъци, съдбата на света, движението на историята. Могат да попитат защо тогава го наричаме роман. Нали всичко това се съдържа в историческото изследване, в статиата, във вестникарския памфлет. Главният признак за художествената литература е образното мислене. То е задължително и за политическия роман. Само тогава той е роман, а не научно изследване.

Тогава попитах Чаковски как преценява тази тенденция в литературата и смята ли, че политическият роман печели повече привърженици.

„Все пак мисля, че основен трябва да бъде познатият ни традиционен роман — отговори писателят. — Наистина днес времето диктува развитието на политическия роман. Макар да имаме сполуки в публицистиката и в политическия роман, мисля, че нашето време е толкова тревожно, заплахата от нова война е тъй реална, че са нужни повече и по-ярки произведения с неприкрита социалистическа войнственост. Ако се побоим от тази дума, нека кажем — произведения с по-силна социалистическа устременост, с повече социалистическа настъпателност.

За руската литература винаги е бил характерен стремежът да отговаря на въпроса: Как да се живее? Писателят винаги се е отнасял отговорно към своя труд и затова си е спечелил призиванието като учител на хората. Сега съвременният писател трябва да учи хората преди всичко на политическа зрелост и мъдрост, да им помага да разберат вярно накъде върви светът, каква е личната отговорност на всеки човек в нашия тревожен свят.

Появата на романа „Победа“ е естествен отговор на будната, на тревожната писателска съвест. Това е литературно произведение, появата на което е провокирана от епохата, от изострянето на международните взаимоотношения.

Романът е много категоричен художествен факт за политическата мисъл на сегашната съветска литература, която в действителност е отглас на народните тревоги и надежди. В съвременния свят тази отговорност на писателя и литературата стават все по-важни и решаващи.

Съветската критика имаше бележки към „Победа“, че е твърде публицистичен роман, че по-внушителната художествена защита би извисила авторовата идея. Известни основания за такъв упрек има, но само отчасти. По-скоро това е спор, в който прозира колебанието дали има право политическият роман като самостоятелен и равноправен жанр в литературата.

Безспорен е успехът на Александър Чаковски да изведе значима, крупна идея. В центъра на повествованието са две известни събития от най-новата история на човечеството. — Потсдам и Хелзинки, които имат помежду си дълбока връзка, макар да ги отделят три десетилетия. Особено достойнство на романа е уме-

нието на автора правдиво и с историческа достоверност да пресътвори образите на Сталин, Чърчил, Труман. Макар че в романа има и други исторически лица, които помним от недалечното минало, точно при портретуването на ръководителите на великите сили Чаковски е показал своето дарование на белетрист, способността си да мисли образно. Специални грижи полага авторът за документалната портретистика и успява да създаде художествен образ — тип като носител на определени идейни и нравствени схващания. Художественото обобщение стига до такава степен, която позволява от образа да се роди символ.

Пътува влакът, с който Сталин отива в Потсдам. Композицията преминава през селища, чиито имена Сталин добре помни от близкото военно време. Те са пълнели комуникетата, защото тук, наоколо, се е решавала съдбата на войната. Хората гледат към този влак, те не знаят кой пътува с него и къде отива.

„А ако знаеха?!.. — помисли Сталин.

Какво ли биха го запитали? Как ще живеем занапред? Ще има ли хляб? Ще има ли къщи? Кога?.. Та нали той е Сталин, трябва да знае всичко, нали на него му е известно всичко отнапред, нали само той може да отговори на всички въпроси.“

Гледа малките и големите гари и тревожни мисли напират в главата му. „Той сякаш пътуваше в миналото. Значи тук — мислеше си Сталин — са стояли германците, подготвяйки се за решителния шурм срещу съветската столица.“ Тогава той бе повикал по телефона Жуков и бе произнесъл думи, всяка от които падаше върху мембраната на микрофона като окървавен камък: „... Кажете честно, като комунист. ... Как мислите, ще задържим ли Москва?..“

Влакът бърза за Потсдам, Сталин знае — очакват го съдбовни разговори за мира и бъдещето, а продължава напрегнато да си припомня миналото, грешките, жертвите, своята вина. Заради това, което трябва да се направи, че да настане спокоен мир. Авторът съумява да свали мундира от своя герой, да го покаже откъм неговата вътрешна човешка страна, способен да преживява и да се вълнува, да оценява и да прави равнометка за преживяното. Такава сложна вътрешна борба доближава до героя, до неговата нравственост като човек и това позволява на читателя да разбере по-вярно и постъпките на политика. В такива детайли наистина се вижда силата на художественото начало, което превръща политически събития и дейци в основа за вълнуващи художествени обобщения.

Още в първата част на романа Ал. Чаковски в самостоятелни глави разкрива портретите на главните действащи лица в Потсдам. Сталин, Чърчил и Труман са показани по време, когато пътуват за срещата, когато размишляват за миналото или се опитват да си представят предстоящите разговори, бъдещето. Писателят неусетно ги въвлича в сложната и противоречива атмосфера на една действителност, наситена с огромен политически заряд. На пръв поглед силите са неравни — против Сталин са двама хитри и опасни класови противници. Неравни са силите и в друг смисъл — съветската страна излиза от тежка война, понесла е огромни загуби, докато другите партньори в диалога почти не са пострадали от този световен пожар или даже са спечелили. Наистина неравенството е очебийно. Но още щом започва срещата и излизат в открит двубой двете сили, става ясно, че силният нравствено е Сталин, съветската позиция. И другите са принудени да се съобразяват с това, да хитруват, за да противостоят. Интересно е показан образът на Чърчил в действие по време на преговорите, в размисли и спомени. Ловък, находчив, но и брутален той все по-ясно изпъква като политик от друго време, като човек от миналия век. Интересни черти открояват човешката природа на личността, неговия идейно-нравствен свят, който почива върху закони, чужди на нормалните, на обикновените хора. Чувството му за господство, за превъзходство и класова ограниченост е станало същност на героя.

да се обогати естетическото възприемане на обществената действителност, запазвайки я, каквато е, без грим и украса с нейните исторически герои.

В определен смисъл такава литература напомня историческата романистика, където от отделните исторически факти авторът реконструира действителност, герои, способни да убеждават в своето пълноправие. При политическия роман всичко това се върши, но с изключителна политическа добросъвестност, с дълбоко познаване особеностите на времето и тенденциите на политическите конфликти. Иначе ще имаме основание да говорим за тенденциозност и за откъсване на политическия роман от обективността.

Само значителното обществено събитие може да послужи като основа за политическия роман, но в това събитие трябва ясно да се оглежда съдбата както на отделната личност, така и на човечеството.

Така е и в романа „Победа“. Битката, която се води около масата на преговорите, откънтява в размислите на Воронов при неговите срещи с американски и английски журналисти из разрушения Берлин. Нейното ехо се долавя и след години в Хелзинки. В това именно прозира човешкият облик на историческото сражение, откриват се сложните, но конкретни политически сили, определящите принципи, които действуват от двете страни.

Ал. Чаковски среща след десетилетия своите главни художествени герои. Всеки с нещо се е изменил, годините не само са посребрявали косите. Докато пътят на Михаил Воронов, минал през Потсдам, продължава все в защита на каузата на мира и разбирателството, не е така с Чарлз Брайт, американския фоторепортер от следвоенен Потсдам. Още тогава Воронов разбира, че Чарли е малък човек, но е вярна рожба на своята класа и за него бизнесът, сензацията са главното в действията му. Но тогава у Чарли още прозира и наивност, която напомня искреност, желание за приятелство. И той неслучайно се сближава с Воронов. Когато в Хелзинки след години Михаил Воронов се запознава с пасквила на Чарлз Брайт „Истината за Потсдам“ и вижда колко много лъжи са събрани на едно място, той разбира истинската същност на този човек. Воронов преживява не само погнусата от безогледната лъжа, той изпитва и разочарование.

Авторът сполучва да ни внуши колко сложна е онази необявена война в съзнанието на хората, съзнание, оформяно чрез натиск, заради бизнес или други съображения. Такова съзнание може да има злокобни, жестоки последици.

Този детайл в романа твърде точно разкрива характера на сегашната идеологическа борба, онази деформация с човешките убеждения, която днешният империализъм прави, да за утвърждава своето място в историята.

Михаил Воронов се налага в повествованието не просто като летописец на Потсдам и Хелзинки. Той се възправя като бдяща съвест, като историческа памет и трезва мисъл за онова, което трябва да дойде. Естествено беше по време на нашия разговор с Ал. Чаковски да го попитам какво би добавил, ако сега пишеше романа „Победа“. Такъв въпрос непосредствено засяга спецификата на жанра. Писателят намери свой ъгъл за отговора: „Такъв въпрос е естествен. Когато писах романа, атмосферата на разведвяване се чувствуваше много по-осезателно. Прекрасно разбирах и тогава колко противоречива е международната обстановка. Естествено не можех да предвия какво ще се измени, но разбирах, че докато съществуват две социални системи и остра идеологическа борба между тях, винаги може да има усложнения. Затова в епилога на романа има явен намек с въвеждането на саламандрите. Идеята е ясна: изменения може да има, усложнения може да има, но Съвещанието в Хелзинки и разведвяването не ще минат безследно за народите.“

В романа „Победа“ отношението на съветския човек към света, неговото дълбоко и чисто интернационално чувство са видени сложно и многопосочно. Те се проявяват открито и твърдо в позицията на Сталин и другите членове на

съветската делегация, когато отстояват истината за следвоенна Европа, за света и за отделните народи и държави. Проявяват се и в отношението към проблемите на века — ще се чувствуват ли господари на света американските империалисти, след като притежават атомната бомба, след като са сепнали света с нейното избухване в Хирошима и Нагазаки? Ясната и твърда позиция на съветските хора, острите и точни отговори на Сталин в диалога с Труман и с Чърчил — всичко утвърждава историческата правда за чистия интернационализъм на съветския народ. В дните на Хелзинки тази основна позиция отново се налага много видимо, тя показва нови измерения на отношенията между народите.

Съчетаването на реално-историческото с художественото осмисляне на действителността дава нови сили на тази идея и съвременният свят се открива в своята истинска светлина — противоречив, зареден с опасност, но и с надежда, която окриля милионите. Тогава и внушението за нравствената висота на съветския човек, за неговото съучастие със съдбата на света и бъдещето стават зрими и осезателни. Особено добре това се е удало при пресъздаването на историческите лица, вникването в техните конкретни действия, в известни, но непознати откъм вътрешната им страна събития. Такъв разнопосочен анализ, който понякога е публицистично заострен и поради това сякаш емоционално-нравственото, личностното начало остава подчинено. Но това колкото е недостатък, в редица случаи, мисля, че помага на автора да засили политическото внушение и да стигне до по-активно утвърждаване на своята основна идея.